

Liefde is heel het leven niet

Dik Verkuil

Boek van de maand

Bespreking van

Elsbeth Etty,

Liefde is heel het leven niet.

Henriëtte Roland Holst

1869-1952

(Uitgeverij Balans,

Amsterdam 1996)

743 blz., prijs f69,50

Henriëtte Roland Holst werd bij haar dood in 1952 geëerd als de grootste Nederlandse dichteres. Annie Romein stelde haar zelfs op één lijn met Homerus en Dante, omdat zij alle drie erin waren geslaagd "*de mensheid en de menselijkheid van hun tijd te vertegenwoordigen*".

Dat lijkt 45 jaar later een absurde vergelijking: Rolands Holsts poëzie heeft weinigen nog iets te zeggen. Haar biograaf Elsbeth Etty wijt de vergetelheid waarin haar werk is geraakt juist aan haar pretentie de mensheid te vertegenwoordigen. Dat streven bracht haar immers tot het soort geëxalteerde retoriek dat in onze tijd als onverdraagbaar geldt.

Zachte krachten

Ook als politica hoort Henriëtte Roland Holst tot de voltooid verleden tijd. Zij ging uit van een toekomstverwachting die aan het eind van onze eeuw op zijn best als naïef geldt. Voor de Eerste Wereldoorlog als orthodox marxiste, in de jaren twintig als communiste en daarna als religieus socialiste, geloofde zij in de komst van de nieuwe mens. Zij had de illusie dat onder het komende socialisme de mensen een verregaande gemeenschapszin zouden tonen en was ervan overtuigd dat, zoals een van haar beroemdste dichtregels luidt, "*de zachte krachten zullen overwinnen in het eind*".

Tot haar breuk met het communisme zag zij het als onvermijdelijk dat de zachte krachten zich met geweld een weg zouden banen. Het revolutionaire geweld was een offer dat voor de goede zaak gebracht moest worden. En zij liet niet na de arbeidersmassa's daar-

toe aan te sporen: '*zoo ga ik, priester in dienst der menscheid, ga ik deemoedig tot mijn bloedig werk*'.

Droom en daad

Het ligt voor de hand Henriëtte Roland Holst te zien als het prototype van de op hol geslagen idealist. Haar vijand Troelstra schreef al dat "*onze eminente schrijfster en dichteres zoodra zij het terrein der politieke vraagstukken betreedt stets das Gute will, doch stets das Böse schafft*".

Ook kan zij beschouwd worden als personificatie van de kloof tussen de eerste helft van twintigste eeuw en onze eigen tijd.

Maar Elsbeth Etty velt een eervoller eindoordeel. Voor haar ontleent Roland Holst uiteindelijk haar betekenis aan "*de innerlijke verscheurdheid die zij haar hele leven wilde overwinnen*".

Als dichteres ontroert ze volgens Etty nog steeds in de gedichten waarin ze niets vertegenwoordigde dan zichzelf. En als politica blijft ze van belang voorzover ze niet sprak namens een partij, het proletariaat of de mensheid, maar met de stem van het individuele geweten: "*dit heeft haar gemaakt tot de personificatie van de politieke en morele dilemma's in de geschiedenis van de twintigste eeuw*".

Daarmee geeft Etty haar verder nuchtere boek een gezwollen einde. Erg voor de hand liggend is haar interpretatie niet. Want van welke dilemma's was Roland Holst de personificatie? Ten aanzien van kwesties als het fascisme, de dekolonisatie en de Koude Oorlog kende zij helemaal geen dilemma's: het kostte haar geen enkele moeite daarin

partij te kiezen. Wel worstelde zij met de spanning tussen haar hooggestemde idealen en de weinig verheffende praktijk van het communisme en stalinisme, en, meer algemeen, met de spanning tussen zuiverheid en pragmatisme, tussen 'droom en daad'. Maar die worsteling kenmerkt niet zozeer de geschiedenis van de twintigste eeuw, alswel die van een klein aantal intellectuelen.

Tot die intellectuelen kan ook haar biografe gerekend worden, die zelf heeft moeten afrekenen met een CPN-verleden. Het is typerend voor dit soort radicale intellectuelen om hun eigen problematiek uit te vergroten tot de problematiek van de eeuw.

Tragiek

Afgezien van het bombastische slot is Etty's boek zonder meer geslaagd. De NRC-redactrice schrijft in een heldere en zakelijke stijl, die nergens stoort en haar onderwerp volledig tot zijn recht laat komen. Het is haar gelukt om Roland Holst overtuigend neer te zetten.

In haar voorwoord stelt Etty dat ze een verband heeft willen leggen tussen het dichterschap en de politieke rol van Roland Holst en haar privé-leven. Zo hoopte ze een verklaring te vinden voor de uitzonderlijke roem die de dichteres tijdens haar leven oogstte. Het lijkt mij na lezing van het boek des te meer dat die roem niet uit haar privé-leven kan worden verklaard. Dat bleef voor haar tijdgenoten, die ten onrechte dachten dat zij een harmonisch kunstenaarshuwelijk had, volkomen onbekend. Toch heeft Etty's aanpak de sleutel tot Roland Holsts werk geleverd. Etty weet overtuigend aan te tonen dat haar gedrevenheid, misschien moeten we zelfs zeggen hysterie, wortelde in haar persoonlijke tragiek.

Henriëtte van der Schalk werd in 1869 geboren als dochter van een notaris. Al snel bleek zij een begaafd kind, maar juist daardoor kwam zij in conflict met haar vader, die een oppervlakkige, wat gevoelsarme charmeur was. Henriëtte kreeg de typische opvoeding van een meisje uit de hoge burgerij, van wie niet meer werd verwacht dan dat ze een goed huwelijk zou sluiten. Daarom voelde zij zich van jongs af onbegrepen, miskend en eenzaam. Zij zocht al als kind een uitweg in de poëzie. En daarin dook al direct het thema op dat

haar leven zou beheersen: haar diepe behoefte aan een allesomvattend ideaal om voor te leven en te werken. Reeds als 14-jarige dichtte zij dat zij zoiets nodig had:

*"Een ideaal te hebben, dat uw leven
Zijn innigste, zijn hoogste waarde
geeft
Een goede geest, die ge om u heen
voelt zweven
Als ge ernstig naar het goede en
schoone streeft".*

Deze zweverigheid maakte haar tot op zekere hoogte blind voor de alledaagse werkelijkheid en het alledaagse leed. Zo raakte ze kennelijk niet onder de indruk

van de dood van haar vader en zusje, die in 1892 verdronken toen hun rijtuig in het water belandde. Al twee weken na het ongeluk, terwijl haar moeder en broer nog helemaal van de kaart waren, schreef ze de dichter Albert Verwey: *"Ik geloof niet, dat ik ooit zo blij geweest ben in mijn leven"*.

De oorzaak van haar geluk lag in het feit dat zij kort daarvoor kennis had gemaakt met Verwey en voor het eerst een gedicht van zichzelf in druk had gezien. Dankzij Verwey drong ze dat najaar door in het Hollandse kunstenaarsmilieu. Daar leerde ze haar toekomstige echtgenoot kennen, de toen

al geroemde kunstschilder Rik Roland Holst. Zij en Rik deelden hun artistieke opvattingen en intellectuele interesses en droomden ervan samen te leven en samen te werken. Maar hun huwelijk was vanaf het begin een teleurstelling. Henriëtte heeft hierover nooit iets naar buiten gebracht, en er zelfs in haar privé-correspondentie niet over gerept, maar Elsbeth Etty maakt aannemelijk dat Rik impotent en vrijwel zeker homoseksueel was. Het huwelijk bleef seksloos en Henriëtte lijkt te zijn gestorven als maagd. De teleurstelling hierover, en over de kinderloosheid die het gevolg was, moet een grote rol gespeeld hebben in haar toewijding aan het socialisme.

Henriëttes kind

Toen Henriëtte in 1897 lid werd van de SDAP had de partij nog maar 1250 leden. Toch lag voor de culturele avant-garde de keus voor het socialisme voor de hand. Na het tijdperk van het individualistisch impressionisme, met zijn vergoddelijking van de schoonheid, zochten kunstenaars als Albert Verwey, Herman Gorter en de architect Berlage een nieuwe levensleer en een daarbij passende kunstvorm. Volgens hen hoorde de kunst in dienst van de gemeenschap te staan. De kunstenaar moest zijn individualisme overwinnen door dienstbaarheid aan een maatschappelijk ideaal. In navolging van de Engelse kunstenaar William Morris kozen velen daarbij voor het socialisme. Volgens Morris was het socialisme de moderne versie van de middeleeuwse maatschappij. Zoals in de Middeleeuwen kathedralen, fresco's en ornamentiek de godsdienst hadden gediend, zo moest er nu een nieuwe monumentale kunst voor het socialisme komen, die zowel het socialisme als de kunst zou verheffen.

Op grond van die ideeën werden ook Rik en Henriëtte socialist. Dat verklaart echter niet waarom Henriëtte een echte partijtjgerin werd. Etty zoekt de verklaring behalve in haar hang naar zuiverheid en idealisme, in haar kille huwelijk en haar kinderloosheid. Het socialisme nam in haar poëzie letterlijk de plaats in van een kind:

*"Lief, wij hadden een kind gewild
om te leven na ons, onze daad,
om het beste uit ons, handvol zaad
te strooie' over d'aarde mild.
Wij hadden een kind gewild
om schooner te leven dan wij,*

*om opwaarts te planten de rij
der mensenwezens door de tijd:
zulk een kind heet nu de menscheid".*

Met haar idealistische opvattingen bleek Roland Holst een ideale propagandiste. Met gemak bespeelde zij volle zalen. Een van haar latere critici was daar veertig jaar nadien nog vol lof over: *"Haar stem was hees en dit hese werd nog geaccentueerd door een slissend geluid dat ze bij het spreken maakte. Het merkwaardige was, dat, zodra ze in het openbaar ging spreken, men binnen een minuut zowel dat hese als dat slissen vergeten was, en dat men geboeid werd door de eenvoudige wijze waarop ze klaar en duidelijk en gevarieerd, heldere formuleringen en diep menselijke gevoelens tot een indrukwekkend geheel wist te verenigen. Altijd als ze ging spreken werd het doodstil in de zaal, zodat haar zwakke stem tot in de uiterste hoeken doorkwam; en het bleef stil tot aan haar slotwoord".*

Maar haar idealisme had ook een schaduwzijde: het moest haar wel in conflict brengen met de pragmatici in de SDAP. Henritte ging het al snel als haar taak zien het zuivere marxisme te bewaken tegen het 'opportunisme' van de partijleiding.

Na de eerste schermutselingen werd zij in 1901 als vertegenwoordigster van de marxistische oppositie in het partijbestuur gehaald. Daar speelde zij een aantal jaren met redelijk succes een bemiddelende rol. Maar uiteindelijk werd zij toch vernalen tussen de partijleiding en de steeds fanatiekere oppositie. Bij de scheuring van 1909 ging zij niet mee met de geroyeerde Wijnkoop en de zijnen, maar binnen de SDAP was haar positie ook onhoudbaar geworden.

Zij viel ten prooi aan een zenuwcrisis en trok zich een jaar later terug uit de politiek.

Geëxalteerde zielskracht

De jaren die volgden, waren afschuwelijk. Aangrijpend heeft zij beschreven hoe eenzaam zij zich voelde onder haar politieke isolement:

*"Ik had die kameraadschap uitgegeven
tot levenswachtwoord in mijn jong getij,
ik word nu door de makers uitgedreven
en kan geen schred meer houden met
hun rij.
Er is geen plaats in het broederlijk leven,
bij 't volk der makers is geen plaats
voor mij:*

*nu moet ik mij in d' eenzaamheid
begeven
en hullen in herin'rings grauwe pij.*

*Daarom omfloerst een waas van smart
mijn oogen,
ik zie mij door de leege jaren zwerven
die liggen vóór mij, een verlaten veld;*

*en zie de bronnen van mijn kracht
uitdrogen,
mijn hart verdorren in dit levend
sterven:
ik had mijn zaak op broederschap
gesteld."*

In de privé-sfeer, die zij door de politiek jarenlang had kunnen mijden, vond zij geen troost. Vriendinnen had ze niet en Rik richtte sinds 1907 zijn liefde op de zangeres Ina Santhagens, met wie hij tot zijn dood in 1938 een (platonische) verhouding zou hebben.

Wel kon Henriëtte haar internationale politieke contacten versterken. De grootste marxistische ideoloog na Marx, Karl Kautsky, werd haar beste vriend.

De Eerste Wereldoorlog bracht nieuwe perspectieven. In 1915 was zij de enige Nederlandse vertegenwoordiger op de Conferentie van Zimmerwald, waar 38 linkse socialisten de basis legden voor de latere communistische internationale. In die kring genoot zij ook respect als denker.

Zij schreef tijdens de Eerste Wereldoorlog een handleiding voor revolutionairen, *De revolutionaire massa-aktie*, die zich laat lezen als een blauwdruk van de Russische revolutie. Volgens haar moesten de revolutionaire leiders de volksmassa's in een staat van opwinding brengen.

"De massa zegeviert wanneer zij over de grootste hoeveelheid geëxalteerde zielskracht beschikt".

De Russische revolutie begroette zij met enthousiasme. Zij overschreeuwde haar twijfels en hemelde Lenin, die zij in Zimmerwald had leren kennen als een onaangenaam mens, op als een heilige. Niet alleen de bloedige strijd tegen de tegenstanders van de revolutie, maar ook de gewelddadige onderdrukking van de oppositie in eigen kring sprak zij goed. Misschien kwam dit ook door haar bewondering voor Trotsky, van wie zij in Zimmerwald diep onder de indruk was geraakt. Net als zij had Trotsky zich daar verzet tegen het fanatisme waarmee Lenin elke afwijken-de mening veroordeelde. Maar toen al

had hij haar toevertrouwd dat hij bij het uitbreken van de revolutie Lenins zijde zou kiezen: "In der Revolution tau- gen nur Menschen wie er".

Roland Holst bleef het communisme tot 1927 trouw. Weliswaar waarschuw- de zij na Lenins dood voortdurend dat het dreigde te ontaarden en onderhield zij contact met dissidente communisten in heel Europa, maar zij bleef zich vier- kant achter Stalin opstellen. Zij moest zich daarvoor meer en meer forceren. Wegens afmatting, vermagering en depressiviteit werd zij in die jaren meer- malen gedwongen rust te nemen. Zodra ze echter was opgekrabbeld, stortte ze zich weer met ontembare energie op de politiek. Pas het roye- ment van Trotsky uit de CPSU was voor haar aanleiding met het communisme te breken.

Dansen in het rond

Een paar weken eerder had zij al kennis gemaakt met haar nieuwe geest- verwanten. In Zwitserland had ze tijdens een vakantiecursus de voor- lieden van het religieus-socialisme leren kennen. Zij kwam verrukt terug: zij had de broederlijke verdraagzaam- heid gevonden die ze bij de communis- ten zo node miste.

"Wij maakten een heerlijke ervaring door: wij ervoeren plotseling een dier vluchtige vóorboden, vóórflikkeringen, vóór-uitzich- ten der Broederlijke Wereld onzer Droomen. Wie zijn verdriet stom door de dagen had gedragen als een zware last, voelde zich daarboven uitzweven, licht en vrij. Wie gedronken had van de bittere wateren van teleurstelling en ontgooche- ling, werd gelaafd met broederlijke liefde. Hoop, Geloof en Vertrouwen schoten vleugels in ons aan. (...) 'Wij'- dat is: de Menschheid in haar drang naar Eenheid, Harmonie en Vrede. En omdat we dit ver- trouwden en elkaar liefhadden, waren we blij, - zo blij, dat we somtijds 's avonds allen tezamen in het rond dansten en zongen als kinderen".

In zekere zin kwam Henriëtte bij de reli- gieus-socialisten eindelijk thuis. Zij werd, zoals veel van haar nieuwe geest- verwanten, hoogstens op een vage manier godsdienstig. Maar ze kon nu volop uiting geven aan haar religieuze gevoelens. Ook het socialisme en com- munisme had zij beleefd als een religie. Haar hele leven werd zij al gedreven door een religieus verlangen opgeno- men te worden in een groter geheel. Zij wilde het leed der mensheid op zich

nemen, teneinde zelf verlossing te vin- den. Maar daarin was zij in communis- tische en sociaal-democratische kring onbegrepen gebleven. Bij de religieus- socialisten paste die religiositeit wel. Bovendien fundeerden zij hun socialis- me op de christelijke ethiek, die Roland Holst in feite nooit had losgelaten, hoe- zeer ze die 'weekhartige' ethiek in vroe- ger jaren ook bespot had.

Sober en kuis

Het ging na haar breuk met het communisme een tijdje beter met haar. Zij kreeg voor het eerst van haar leven een hartsvriendin en vond bij de idealistische zakenman Johannes Post compensatie voor haar gevoelsarme huwelijk. Toch liep het al snel weer bergafwaarts. Het was weliswaar een opluchting dat zij haar idealen geen geweld meer hoefde aan te doen door de prozaïsche praktijk van de sociaal- democratie of de gruwelijke uitspattin- gen van het communisme te verdedi- gen. Maar tegelijk vond zij het vreselijk dat zij in de politieke marge beland was. De economische malaise en de opkomst van het fascisme verscherpten het pijnlijke besef dat zij aan de zijlijn stond. Bovendien begon zij, nu zij geen concessies aan de alledaagse realiteit meer hoefde te doen, door te draven in haar bevlogenheid.

Omdat zij meende dat de nieuwe mens sober moest leven, ontzegde zij zich steeds meer materiële genoogens. Zij was al langer vegetariër, maar nu omgaf zij het eten met zoveel taboes dat ze nauwelijks nog een hap door haar keel kreeg. Ze raakte daardoor ernstig verzwakt. Op een gegeven moment woog ze - bij een lengte van 1.70 meter - nog maar 51 kilo. Ook haar uiterlijk en kleding verwaarloosde ze verregaand en haar niet onaanzien- lijke fortuin gaf ze weg.

Ronduit bizar was hoe ze haar seksuele onthouding begon te verheerlijken. Seksuele behoeften behoorden volgens haar tot de 'lagere lusten', ze waren een vampier die alle menselijkheid wegzoog. Wilde de mensheid verder komen, dan moest zij haar seksuele driften onderdrukken. Pas als de mens zijn seksuele energie 'sublimeerde' en op hogere doelen richtte, kon hij tot grootse daden komen. Daarom hoor- den mensen met wisselende seksuele contacten niet in aanmerking te komen voor verantwoordelijke functies en moesten politieke en geestelijke leiders in staat zijn "een meer dan gewoon

quantum sexuele energie te sublimeren, dat is te richten op algemene, politieke en sociale doeleinden. (...) Weg met de wel- lust, die het inbegrip is van alle zedelijke ontaarding. Sober en kuisch moet de mensch leven, opdat zijn kracht tot hem invloeie en gelouterd worde, - opdat die verzamelde, gezuiverde kracht dan als liefde voor de menschheid en als haat tegen het onrecht weer uitvloeie over de wereld".

Hersenverkalking

Vanaf 1933 kreeg Henriëtte weer de ene inzinking na de andere. Elsbeth Etty beschrijft hoe haar man aan haar ondergang bijdroeg door haar maan- denlang volledig van de buitenwereld afgesloten te houden. Zelfs als haar artsen verzekerden dat het goed met haar ging, hield hij vol dat zij te zwak was om iets te doen. Hij schreef - vol- gens Etty uit jaloezie over haar roem - vrienden en bekenden vertrouwelijke brieven waarin hij meedeelde dat zijn vrouw zonder het zelf te weten psychisch aan het aftakelen was.

"Laat 't nog tusschen ons blijven. Toestand van mijn vrouw is heel droevig. Het nuchtere feit is dat zij voor driekwart invalide is en kindsch. Het proces dat fei- telijk drie jaar geleden begon, is de laat- ste maanden verergerd. Hersenverkalking. 't Kan lang duren, 't kan ineens zijn".

De religieus-socialistische voorman Banning ontving zelfs een brief met haar 'laatste wil', waarin Rik uitvoerig beschreef hoe haar begrafenis geregeld moest worden.

Doch niet Henriëtte, maar Rik overleed. Op oudejaarsdag van 1938 stierf hij onverwacht aan een hartstilstand. "De crematie van Rik was aanzienlijk minder sober dan de plechtigheid die hij ruim een jaar eerder voor zijn vrouw had voor- bereid", zo constateert Elsbeth Etty koeltjes. Na Riks dood krabbelde Henriëtte wonderbaarlijk goed op. Zij was nog meer dan tien jaar politiek actief en leed niet meer aan de zenu- winzinkingen die jarenlang schering en inslag waren geweest.

Het blijft een raadsel waarom zij niet met Rik heeft gebroken: scheidingen waren in haar milieu eerder regel dan uitzondering. Voor dat raadsel blijft uit- eindelijk ook Elsbeth Etty de oplossing schuldig.